

УДК 330.635.11.577.4

Ушкаренко Ю.В.

*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Херсонського державного університету***ОЦІНКА СИНЕРГЕТИЧНОГО ЕФЕКТУ КООПЕРАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИРОБНИКІВ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ****ASSESSMENT OF THE SYNERGETIC EFFECT OF COOPERATIVE INTERACTION OF ORGANIC PRODUCTION MANUFACTURERS****АНОТАЦІЯ**

У статті наведено результати дослідження проблем розвитку кооперації на ринку органічної продукції. Визначено сутність кооперативного підприємства як синергетичної системи. Розглянуто особливості вітчизняного ринку органічної продукції. Проаналізовано стан та тенденції розвитку органічних кооперативів в Україні. Запропоновано практичні підходи до вдосконалення напрямів досягнення синергетичного ефекту за кооперації товаровиробників органічної продукції.

Ключові слова: кооперація, органічний кооператив, синергія, синергетичний ефект, взаємодія.

АННОТАЦИЯ

В статье приведены результаты исследования проблем развития кооперации на рынке органической продукции. Определена сущность кооперативного предприятия как синергетической системы. Рассмотрены особенности отечественного рынка органической продукции. Проанализированы состояние и тенденции развития органических кооперативов в Украине. Предложены практические подходы к совершенствованию направлений достижения синергетического эффекта при кооперации товаропроизводителей органической продукции.

Ключевые слова: кооперация, органический кооператив, синергия, синергетический эффект, взаимодействие.

ANNOTATION

The article presents the results of research on the problems of development of cooperation in the market of organic products. The essence of the cooperative enterprise as a synergetic system is determined. Features of the domestic market of organic products were considered. The state and trends of organic cooperatives development in Ukraine are analyzed. Practical approaches to improvement of the directions of achievement of synergistic effect with the cooperation of commodity producers of organic products are offered.

Keywords: cooperation, organic co-operative, synergy, synergetic effect, interaction.

Постановка проблеми. Світовий кооперативний досвід переконливо свідчить, що кооперація – не лише тип виробництва чи форма господарювання, а економічно зумовлена ідеологія виживання товаровиробника в жорстких економічних та політичних умовах сьогодення, у тому числі зважаючи на складність конкуренції з великими корпораціями та агрохолдингами. І це питання є досить актуальним саме в органічній галузі, оскільки в останні роки спостерігається поява все більшої кількості дрібних виробників, які мають бажання не експортувати свою продукцію, а реалізувати її на внутрішньому ринку, задовольняючи потреби співвітчизників у високоякісних продуктах харчування. Кооперація є добровільним об'єднанням, спільна узгоджена робота в еко-

номічній сфері, взаємодопомога і солідарність усередині якої створюють додатковий синергетичний ефект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку ринку органічної продукції досліджували такі вчені-економісти, як Я. Горчаков, Н. Зіновчук, І. Кириленко, М. Кобець, Є. Милованов, В. Писаренко, О. Скидан, О. Ходаківська, О. Шубравська та ін. Проблемам сільськогосподарської кооперації та визначенню шляхів її подальшого розвитку присвячували свої праці вітчизняні науковці, серед яких найсуттєвіший внесок зробили Ф. Горбонос, В. Зіновчук, П. Канінський, О. Крисальський, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, Л. Молдаван, П. Саблук, І. Червен, В. Юрчишин та багато інших. Сучасні дослідники, спираючись на фундаментальні принципи кооперації і розвиваючи їх відносно теперішніх умов, обґрунтували концептуальні підходи й напрями відродження кооперації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на велику кількість наукових публікацій та досягнуті результати проведених досліджень, гострими залишаються окремі проблеми, що стримують подальший розвиток кооперації на вітчизняному ринку органічної сільськогосподарської продукції. В останні роки кількість органічних виробників та площі під органічним виробництвом не дуже зростають, тому необхідно підтримувати створення ринкових об'єднань та кооперацію органічних виробників.

Мета статті полягає у здійсненні оцінки синергетичного ефекту кооперативної взаємодії на ринку органічної продукції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі становлення та розвитку сільської економіки лежить кооперація дрібних виробників товарної продукції. Сільські території відіграють важливу роль у функціонуванні української економіки та суспільства. На них проживає близько третини населення, а їхня площа становить майже 90% території України.

Згідно з класифікацією організаційно-правових форм господарювання існує декілька видів кооперативів, серед яких виділяють сільськогосподарський обслуговуючий кооператив [8]. Сільськогосподарські обслуговуючі коопера-

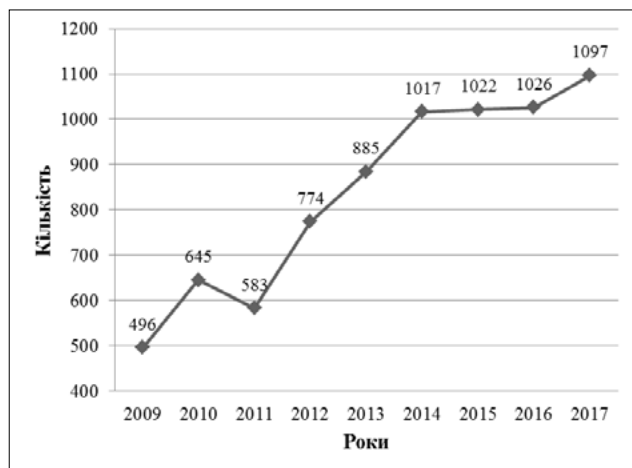

Рис. 1. Динаміка зміни кількості обслуговуючих кооперативів в Україні за 2009–2017 рр.

Джерело: складено автором за даними [1]

тиви – це кооперативи, що спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації. Залежно від виду діяльності вони поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та ін. Обслуговуючі кооперативи створюються для надання комплексу послуг, пов'язаних із виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва і рибництва. Обслуговуючі кооперативи не ставлять за мету отримання прибутку [3, с. 127–128].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в Україні в 2017 р. становила 1 097 одиниць. За період 2010–2016 рр. їх кількість зросла на

448 одиниць (рис. 1). Проте із загальної кількості зареєстрованих СОК реально здійснюють господарську діяльність лише 589 одиниць, що становить 54%. Стосовно виробничих кооперативів (СВК), то за період 2013–2017 рр. їх кількість скоротилася на 153 одиниці.

В Україні створені та функціонують лише одиничні органічні кооперативи. Основною метою спеціалізованого органічного обслуговуючого кооперативу є забезпечення основних вимог ведення органічного виробництва: організація рослинництва в селянських господарствах без використання пестицидів та синтетичних добрив, без використання генетично модифікованого насіння, відтворення родючості ґрунту за рахунок органічних добрив, за мінімального обробітку ґрунту, із застосуванням агротехнічних і біологічних методів захисту рослин; організація тваринництва з урахуванням фізіологічних та поведінкових потреб; упровадження практики утримання тварин, яка мінімізує стрес, сприяє їх здоров'ю та благополуччю, перешкоджає захворюванням і запобігає використанню хімічних алопатичних ветеринарних препаратів, таких як антибіотики; повне забезпечення органічними кормами раціону годівлі тварин; забезпечення належної якості молока тощо.

Поява органічних кооперативів зумовлена популярністю органічних продуктів, ринок яких неухильно зростає. Починаючи з 2000 р. обсяг продажу лише органічних овочів та фруктів зріс більше ніж на 300% [5]. Попит на органічні м'ясні та молочні продукти значно перевищує пропозицію. Глобальний ринок органічних продуктів уже в 2011 р. оцінювався у 63 млрд. дол., у 2018 р. очікується зростання ринку до 80 млрд. дол. [4; 5]. Переваги орга-

Таблиця 1

Переваги органічного виробництва

Переваги	економічні	- грошові заощадження; - доступ до ринків сертифікованої органічної продукції та преміальна ціна на їх товар; - можливість збільшення вартості органічних продуктів у результаті їх переробки
	екологічні	- скорочення викидів вуглекислого газу, закису азоту й метану, які сприяють глобальному потеплінню, виснаженню ґрунтів; - органічні методи господарювання поліпшують стан ґрунту та його родючість без застосування хімічно синтезованих добрив; - боротьба за відновлення функціонального біорізноманіття сприяє подальшому зміцненню екологічного балансу
	для здоров'я	- зниження ризику втрати здоров'я сільськогосподарськими працівниками; - органічні продукти корисніші для споживачів за рахунок мінімізації впливу на здоров'я токсичних і стійких хімічних речовин; - органічні продукти на 50% містять більше поживних речовин, мінералів та вітамінів, аніж аналогічні продукти з промислових ферм
	харчові переваги	- без пестицидів, гербіцидів у кінцевому продукті; - без залишків хімічно синтезованих добрив; - без ГМО; - висока концентрація вітамінів та мінералів
	соціальні	- забезпечення життєдіяльності сільського населення і поживлення роботи дрібних фермерських господарств; - працевлаштування місцевого населення, зменшення міграцій сільського населення; - заохочення фермерів співпрацювати один з одним для зниження своїх сертифікаційних витрат чи витрат на переробку; - дрібним фермерам можливість для самовизначення та збільшення впевненості у своїх силах

Джерело: складено за даними [5]

нічного виробництва представлені в табл. 1. Об'єднання у кооперативи поліпшує доступ до найновітніших технологій, що дають змогу комплексно враховувати екологічні та економічні показники.

За кордоном поширена практика органічної сертифікації груп дрібних землевласників. Виробники перевіряються не стовідсотково, а вибірково, після чого сертифікат видається на кооператив чи групу, що, з одного боку, зумовлює взаємну відповідальність таких підприємств та дотримання ними певних стандартів, а з іншого – допомагає зменшити та оптимізувати витрати на таку сертифікацію [5].

Тому з урахуванням важливості та необхідності об'єднання сільськогосподарських виробників у кооперативи особливо перспективним є спрямування діяльності та господарювання таких кооперативів за органічними стандартами.

Незважаючи на недосконалість українського законодавства щодо кооперації, в Україні вже є приклади створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які мають досвід сертифікації свого органічного виробництва рослинницької та тваринницької продукції. Зокрема, це: СОК «Надія», «Сновянка», «Жуківський дар» (Чернігівська область), СОК «Чиста флора» (Івано-Франківська область), а також найбільший в Україні Перший національний аграрний кооператив, який активно працює у Хмельницькій області [6].

Наприклад, СОК «Сновянка» створено в 2011 р. Кооператив вирощує спельту, пшеницю, жито, тритикале, льон, просо, гречку, люпин. Усього обробляється півтори тисячі гектарів. Важливим фактором розвитку цього кооперативу є те, що він не лише об'єднує виробників органічних зернових та олійних культур, а й намагається сформувати своєрідний кластер виробників органічної продукції – рослинництва і тваринництва. На меті – створити власну переробку, зокрема олійню.

СОК «Чиста флора» працює на українському ринку більше 15 років. З 2009 р. сертифікувався як органічний виробник. Кооператив займається заготівлею та переробкою дикоросів. Чітко працює система контролю над якістю продукції. Здебільшого продукція продається у Карпатському регіоні, частково в інших регіонах України, знають продукцію «Чистої флори» в країнах Балтії, Молдові, були поставки також до Сполучених Штатів Америки, Канади та Австралії.

Завдяки створенню багатофункціонального кооперативу сільськогосподарські товаровиробники можуть суттєво поліпшити своє становище на ринку, отримати прямий доступ до споживачів продукції та виробників матеріально-технічних засобів або посилити свою ринкову позицію, що дасть їм змогу ефективніше відстоювати свої інтереси у різних комерційних фірм та переробних підприємств.

У межах багатофункціонального кооперативу забезпечується органічне злиття сільського господарства, переробки, збуту, постачання, агросервісу, тобто створюється певне господарсько-виробниче формування замкненого характеру. Значущість цієї форми кооперації полягає у тому, що виготовлення продукту, у тому числі органічного, готового до вживання, здійснюється в єдиному технологічному процесі й підпорядковане спільним інтересам [10].

Проте подальший розвиток сільськогосподарської кооперації стримують: відсутність локального розміщення дрібнотоварних виробників однорідних видів органічної продукції. Внутрішній ринок органічної продукції лише починає формуватися, тому багато фермерських господарств проходять процедуру сертифікації та вивчають цей ринок; відсутність розуміння суті сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що бере свій початок із часів колективізації сільського господарства; відсутність достатнього фінансового забезпечення для створення належної матеріально-технічної бази. Потенційні члени кооперативів мають обмежені фінансові можливості через низький рівень доходів. До того ж на регіональному рівні відсутні дієві програми підтримки новостворених та наявних кооперативів [2].

Незважаючи на низький рівень розвитку сільськогосподарської кооперації на ринку органічної продукції, вона має значні перспективи. Кооперація надає можливості дрібнотоварним виробникам конкурувати на внутрішньому та зовнішньому ринках за рахунок створення належної заготівельно-збутової матеріально-технічної бази, узгодженості щодо виробництва однорідної продукції, формування товарних партій продукції, забезпечення систематичних поставок продукції впродовж року, розвитку первинної та поглибленої переробки сільськогосподарської продукції. Такі переваги кооперації впливають на збільшення доходів виробників органічної продукції – членів кооперативу та сприяють наповненню місцевих бюджетів.

Під час розгляду синергетичного ефекту кооперативної взаємодії необхідно звернути увагу на економічні відносини між партнерами на засадах взаємної вигоди. Для існування взаємовигідних відносин мають бути досконаліми політичні, законодавчі, економічні, соціальні, правові й інші умови. В Україні для сільськогосподарських товаровиробників склалося несприятливе конкурентне середовище: індивідуалістичні, егоїстичні, часто кримінальні інтереси переважають над гуманістичними, цивілізованими ринковими відносинами. Законодавче регулювання цих відносин недосконале. Ринок агропромислової продукції і ринок послуг, що обслуговують сільськогосподарську галузь, монополізовані, інфраструктура ринку не сформована. Політична ситуація в країні нестабільна, відбувається часта зміна влади на всіх рівнях, процвітає корупція [9]. Державне

регулювання ринку неефективне, тому роль «невидимої руки» і дія вільного ринкового ціноутворення не забезпечує ні економічну, ні соціальну справедливість для сільськогосподарських товаровиробників. Кооперація є однією з форм протидії цим процесам, формою самоорганізації та взаємодії. Саме завдяки кооперативним зв'язкам вона є не механічною сумою індивідів, а цілісною організаційною системою, що здатна ефективно розвиватися.

Для досягнення високого синергетичного ефекту безпосередньо в органічних кооперативах потрібно забезпечити виконання таких умов: єдність цілей його членів; спеціалізація кооперативу на певних видах діяльності, відповідність їй структури виробництва його членів; кооператив повинен мати достатній обсяг замовлень від своїх членів на надання послуг та достатній рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення; чітке дотримання зобов'язань членами кооперативу щодо участі в його діяльності; процес організації кооперативу має складатися з кількох послідовних етапів, жоден з яких не може бути пропущений без ризику для досягнення його цілей; умови надання послуг кооперативом мають будуватися на неприбутковій основі за собівартістю у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах; оцінка економічної ефективності діяльності кооперативу має здійснюватися через поліпшення показників діяльності у підприємствах-членах; члени управляють кооперативом на демократичних засадах; досконало розроблені Статут і Правила господарської діяльності та їх дотримання – необхідна умова демократичного управління і ефективної діяльності кооперативу й одержання позитивного синергетичного ефекту; управління в кооперативі вимагає досвіду, професійних знань і високої кваліфікації та культури управлінського персоналу.

Синергетичний ефект залежить також від того, чи є негативні факти у взаємодії між членами кооперативу та між членами і кооперативом. У взаємодії між членами кооперативу, особливо на початковому етапі його діяльності, можуть мати місце: неоднакова підготовленість у питаннях кооперації; неоднакове відношення до розміру вступних і пайових внесків; небажання ризикувати власним майном і коштами; бажання одержувати послуги без обов'язку відповідати за зобов'язаннями кооперативу; недовіра до ефективності діяльності кооперативу; побоювання, що керівництво кооперативу буде зловживати владою; протилежність позицій щодо шляхів подолання наявних у сільському господарстві проблем [9].

Значну роль у знятті цих протиріч і подальшій діяльності кооперативу відіграють: роль лідера; демократична процедура прийняття рішень і контролю; мінімізація внесків на створення кооперативу, мінімальні адміні-

стративні витрати; повна довіра між членами в кооперативі.

Блага, що дає кооператорам членство в органічному кооперативі, виробляються сумісними зусиллями, тобто благо, яке приносить своїм членам кооператив, – це в будь-якому разі сумісно надане благо. Кооперація у синергетиці «означає колективну поведінку елементів системи когерентної, узгодженої взаємодії» [7, с. 31]. Спробуємо це довести. Нехай Sg – розмір групи; T – обсяг сумісно наданого блага для індивіду; Vg – цінність блага для групи; Vi – цінність блага для індивіда; $Fi = Vi/Vg$ – частина загальної вигоди, яка дістається індивіду; C – витрати на отримання одиниці блага; Ai – переваги індивіда від отримання будь-якої кількості блага. Тоді

$$Ai = Vi - C. \quad (1)$$

Ця індивідуальна вигода буде змінюватися залежно від T , а свого максимуму вона досягне за

$$\frac{\partial Ai}{\partial T} = \frac{\partial Vi}{\partial T} - \frac{\partial C}{\partial T} = 0. \quad (2)$$

Оскільки

$$Vi = Fi Sg \cdot T, \quad (3)$$

причому Fi і Sg у кожний конкретний момент часу визнаються постійними, то

$$\frac{\partial (Fi \cdot Sg \cdot T)}{\partial T} - \frac{\partial C}{\partial T} = 0 \text{ і } Fi Sg - \frac{\partial C}{\partial T} = 0. \quad (4)$$

Це визначає кількість колективного блага, яке придбав би самостійно діючий індивід. Оскільки

$$\frac{\partial Ai}{\partial T} = \frac{\partial Vi}{\partial T} - \frac{\partial C}{\partial T} = 0 \text{ і } \frac{\partial Vi}{\partial T} = Fi \left(\frac{\partial Vg}{\partial T} \right), \quad (5)$$

то

$$Fi \left(\frac{\partial Vg}{\partial T} \right) - \frac{\partial C}{\partial T} = 0 \text{ і } Fi \left(\frac{\partial Vg}{\partial T} \right) = \frac{\partial C}{\partial T}, \quad (6)$$

тобто приріст доходу групи (dVg/dT) повинен перевищити витрати на стільки, на скільки дохід групи перевищить дохід одного індивіда ($1/Fi = Vg/Vi$).

Отже, колективне благо буде забезпечене, якщо витрати на його отримання настільки малі порівняно із загальною вигодою для групи, що загальна вигода перевищує загальні витрати настільки, наскільки вона перевищує вигоду окремого індивіда.

Висновки. Таким чином, органічний кооператив за своєю сутністю є співдружністю товаровиробників, які добровільно кооперуються між собою, є в ньому одночасно власниками та працівниками, для отримання більшого економічного ефекту, передусім від синергізму спільної діяльності. Саме та обставина, що кожен член кооперативу – підприємець, що діє в ім'я своєї власної вигоди, й визначає високу ефективність кооперації. Сутність кооперації як економічного явища полягає в економічних взаємовідносинах між партнерами, щоб досягти спільної мети за якнайменших питомих затрат ресурсів на засадах взаємної вигоди для всіх учасників співробітництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за 2009-2016 рр. URL: <http://organic.com.ua>. (дата звернення: 4.04.2018).
2. Довідка про фінансування видатків Мінагрополітики України за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету України у 2017 році. URL: <http://www.minagro.gov.ua> (дата звернення: 1.03.2018).
3. Класифікація організаційно-правових форм господарювання: Державний класифікатор України. ДК 002:2004. Київ: Держспоживстандарт України, 2004. 13 с.
4. Маслак О.М. Формування ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 10. URL: <http://global-national.in.ua/issue-10-2016> (дата звернення: 18.04.2018).
5. Органік в Україні. URL: <http://organic.com.ua> (дата звернення: 9.04.2018).
6. Перший національний аграрний кооператив. URL: <http://pnaк.com.ua/> (дата звернення: 27.03.2018).
7. Рузакин Г. Самоорганизация и организация экономики. Вопросы экономики. 1993. № 11. С. 31.
8. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: Словник-довідник / За заг. ред. Р.Я. Корінця, М.П. Гриценка, М.Й. Маліка. Львів: Українські технології, 2010. 160 с.
9. Ушкаренко Ю.В. Еволюція кооперативних принципів. Вісник Дніпропетровського ДАУ. 2005. № 1. С. 156–160.
10. Федерація органічного руху в Україні: URL: <http://organic.com.ua>. (дата звернення: 15.04.2018).